

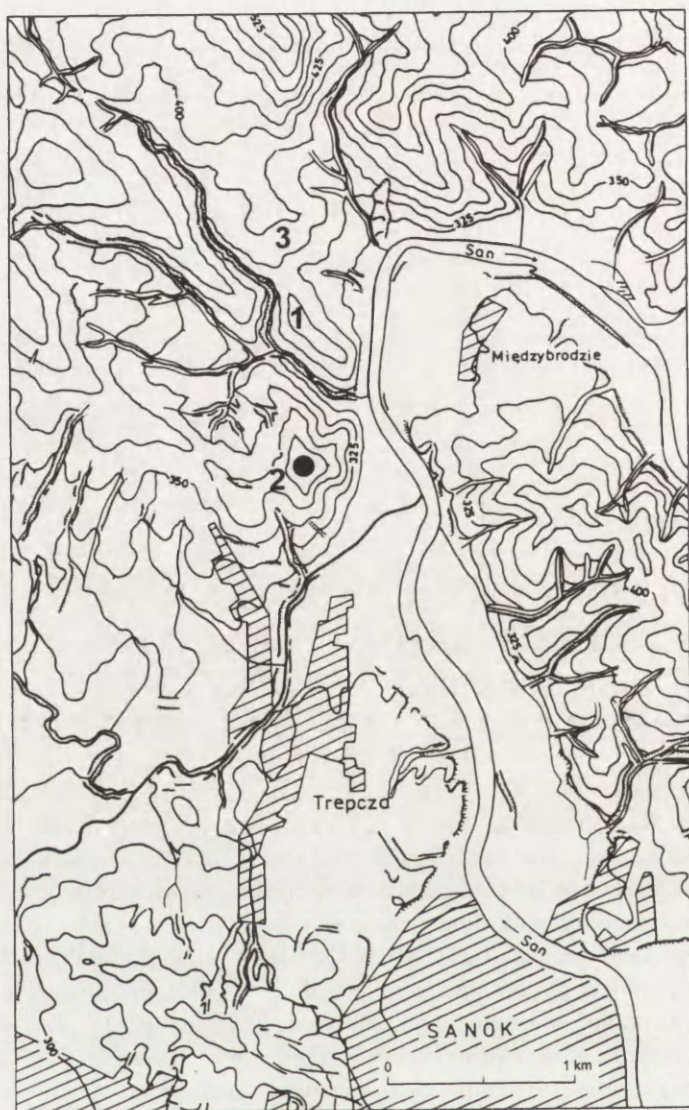
JERZY GINALSKI

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE DEPOZYTY PRZEDMIOTÓW ŻELAZNYCH Z GRODZISKA "FAJKA" W TREPCZY KOŁO SANOKA

1. UWAGI WSTĘPNE

Grodzisko wczesnośredniowieczne "Fajka" w Trepczy, stan. 2, gm. Sanok, woj. Krosno, położone jest w południowo-zachodniej części Pogórza Dynowskiego, w paśmie zalesionych wzniesień na lewym brzegu Sanu, w miejscu największego przewężenia jego doliny, u północnego wylotu Kotliny Sanockiej (ryc. 1:2). Usytuowano je na wierzchołku stożkowato ściętego wzgórza (429,2 m n.p.m.), blisko 140 m ponad dnem doliny rzeki, co sprawiło, iż obiekt ten posiadał wybitnie obronne położenie. Wspólnie z leżącym około 650 m na północ od niego drugim grodziskiem "Horodna" (Trepcza, stan. 1 – ryc. 1:1) i sąsiadującym z nim ciałopalnym cmentarzyskiem kurhanowym (Trepcza, stan. 3 – ryc. 1:3), tworzy wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy na wielkim szlaku komunikacyjnym prowadzącym z Węgier do Przemyśla (Parczewski, Pohorska-Kleja 1995, 78–79). Wraz z fortyfikacjami zajmuje obszar około 4 hektarów i posiada kształt wydłużonego owalu wzdłuż osi północ-południe. Otoczony wałem majdan o wymiarach 120 x 90 m nie jest płaski, lecz opada równomiernie w kierunku północnym. Od północy i zachodu zabezpieczone jest dodatkowo dwoma terasowo ułożonymi względem siebie odciwkami obwałowań, od południa rysują się jeszcze nikle relikty wału czwartego (ryc. 2).

Grodzisko "Fajka" w Trepczy nie było dotychczas badane wykopaliskowo, nie licząc niewielkich sondaży, czy też właściwie odkrywek, wykonanych na majdanie tuż po jego ujawnieniu w roku 1958 przez L. Gajewskiego działającego w ramach Karpackiej Ekspedycji Archeologicznej (Gajewski 1959; 1962) oraz J. Janowskiego i być może

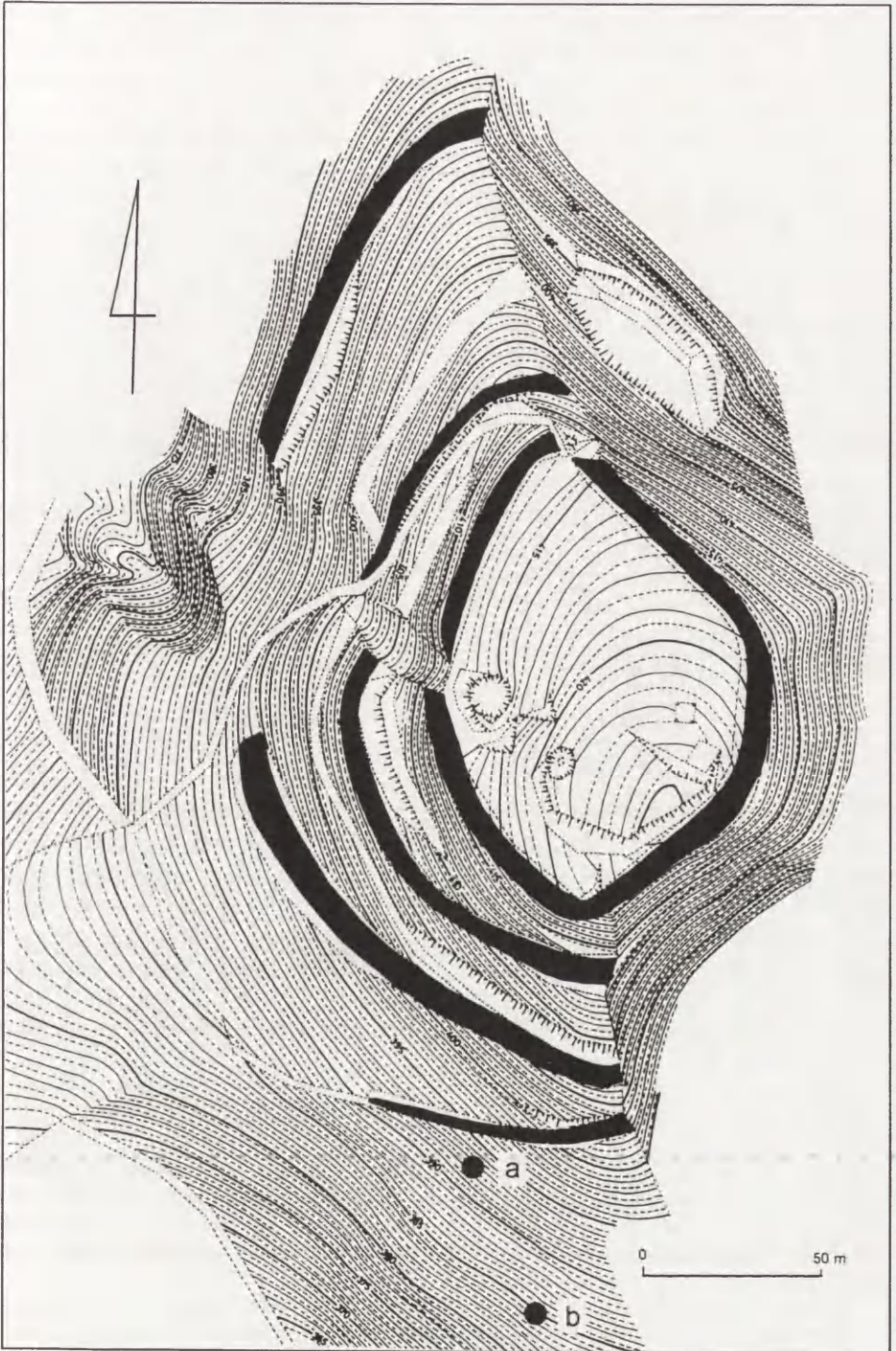


Ryc. 1. Trepcza, gm. Sanok, stanowisko 2. Położenie grodziska na stan. 2 (2) na tle lokalizacji innych członów zespołu osadniczego (1, 3). Rys. E. Pohorska-Kleja.

Fig. 1. Trepcza, Sanok commune. Location of the hillfort on Site 2 (2) on the background of other segments of the settlement complex (1-3). Rys. E. Pohorska-Kleja.

Ryc. 2. Trepcza, stan. 2, gm. Sanok. Schematyczny plan warstwicowy grodziska "Fajka". Lokalizacja: a - skarbu przedmiotów żelaznych, b - depozytu narzędzi rolniczych. Rys. E. Pohorska-Kleja.

Fig. 2. Trepcza, Site 2, Sanok commune. Schematic hypsometric plan of the "Fajka" hillfort. Location: a - hoard of iron artifacts, b - deposit of agriculturc tools. Rys. E. Pohorska-Kleja.



A. Kunysza w 1962 r. (Kunysz 1963, 67; 1968, 76). Datowanie grodziska określane jest w literaturze w dość szerokich ramach chronologicznych, a mianowicie w przedziale pomiędzy IX a XI w. (Parczewski 1986, 186; Poleski 1996, 110–111) lub nawet w okresie od IX do XIII stulecia (Kunysz 1968, 76).

Na przestrzeni ostatnich kilku lat grodziska nadszańskie stały się obiektem zainteresowania tzw. poszukiwaczy skarbów, którzy posługując się wykrywaczami metali, wydobywali w ich obrębie liczne zabytki metalowe, niejednokrotnie o bardzo dużej wartości poznawczej. Część z tych najbardziej wartościowych przedmiotów pochodzących ze schyłkowych faz wczesnego średniowiecza, udało się archeologom odzyskać¹. Powtarzające się coraz częściej przypadki kolejnych, nielegalnych poszukiwań, zobowiązały niejako archeologiczną służbę konserwatorską do bliższego zainteresowania się tym obiektem. W roku 1996 zlecono sporządzenie nowych, aktualnych planów warstwowych całego kompleksu wczesnośredniowiecznego w Trepczy oraz wykonano zdjęcia obydwu grodzisk z lotu ptaka. Analiza fotografii lotniczych grodziska "Fajka" doprowadziła do zaobserwowania od strony południowej tego obiektu, wyraźnie rysującego się wypłaszczenia – być może pierwotnego, otoczonego wałem podgrodzia (ryc. 3).

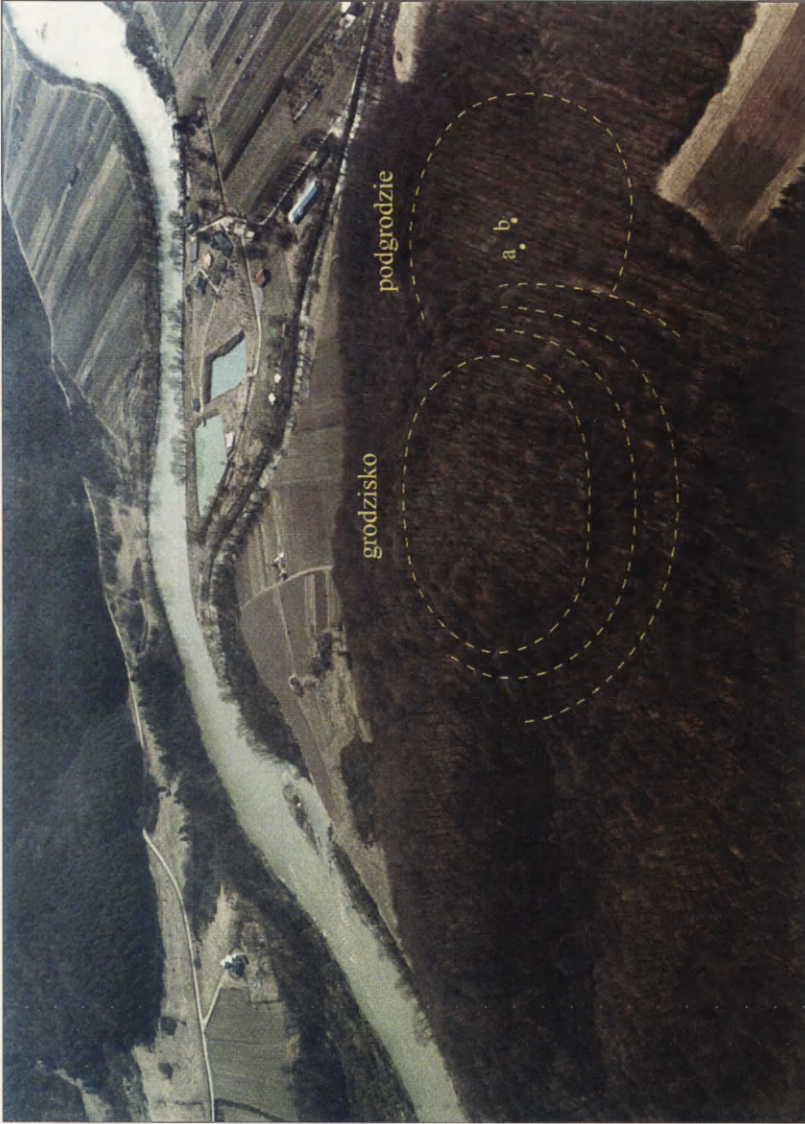
Bezpośrednio po ujawnieniu tego faktu postanowiono pobeżnie przeszukać detektorem do metali obszar na południe od ostatniej linii umocnień grodziska². Penetrowano nawarstwienia podgrodzia do głębokości 10–15 cm, a wydobywane zabytki nanoszono na szczegółowy plan warstwowy obiektu. Efektem tych poszukiwań było odkrycie w północnej części podgrodzia skarbu przedmiotów żelaznych oraz depozytu narzędzi rolniczych (ryc. 2, 3).

2. SKARB PRZEDMIOTÓW ŻELAZNYCH

Skarb odkryto w odległości 10 metrów na południe od linii czwartego wału grodziska (ryc. 2a, 3a). Znaleźnisko to zalegało na bardzo niewielkiej głębokości (od 8 do 12 cm), w żółto-beżowej, lekko spiaszczonej glinie przemieszanej z licznymi kamieniami piaszczowymi różnej wielkości. W miejscu jego odkrycia nie stwierdzono występowania warstwy kulturowej ani śladów obiektów, nad calcową gliną znajdowała się jedynie kilkucentymetrowa warstwa ściółki leśnej. W skład skarbu wchodziło 8 przedmiotów żelaznych: misa typu śląskiego, dwa topory, ciosła, fragment półkoska, fragmenty dwóch par nożyc oraz najprawdopodobniej niewielki ułamek drugiej misy (ryc. 4a–b). Wszystkie zabytki były bardzo mocno skorodowane, ściśle przylegały do siebie tworząc zwartą bryłę, którą szczelnie nakrywała odwrócona dnem do góry misa.

¹ Były to m.in. dwa krzyżyki relikwiarze – enkolpiony, okazała ozdoba srebrna – tzw. kołt, sprzączki i pierścienie brązowe. Niestety zabytki te traktować należy wyłącznie jako znaleźniska luźne, jako że zostały wydobyte bez tzw. kontekstu stratygraficznego. Zarówno te, jak i pozostałe przedmioty pozyskane już w trakcie planowych poszukiwań przy użyciu wykrywacza metali, będą przedmiotem odrębnego opracowania.

² W poszukiwaniach brali również udział: archeolog – Robert Fedyk oraz Andrzej Romaniak – historyk z Muzeum Historycznego w Sanoku, którym autor serdecznie dziękuje za okazaną pomoc.



Ryc. 3. Trepcza, stan. 2, gm. Sanok. Widok na grodzisko i podgrodzie z lotu ptaka (od zachodu) ze schematycznym zaznaczeniem umocnień
 Lokalizacja: a – skarbu przedmiotów żelaznych, b – depozytu narzędzi rolniczych. Fot. J. Ginalski.

Fig. 3. Trepcza, Site 2, Sanok commune. Aerial view of the hillfort and *suburbium* from W with defenses schematically marked.
 Location: a – hoard of iron artifacts, b – deposit of agriculture tools. Photo J. Ginalski.

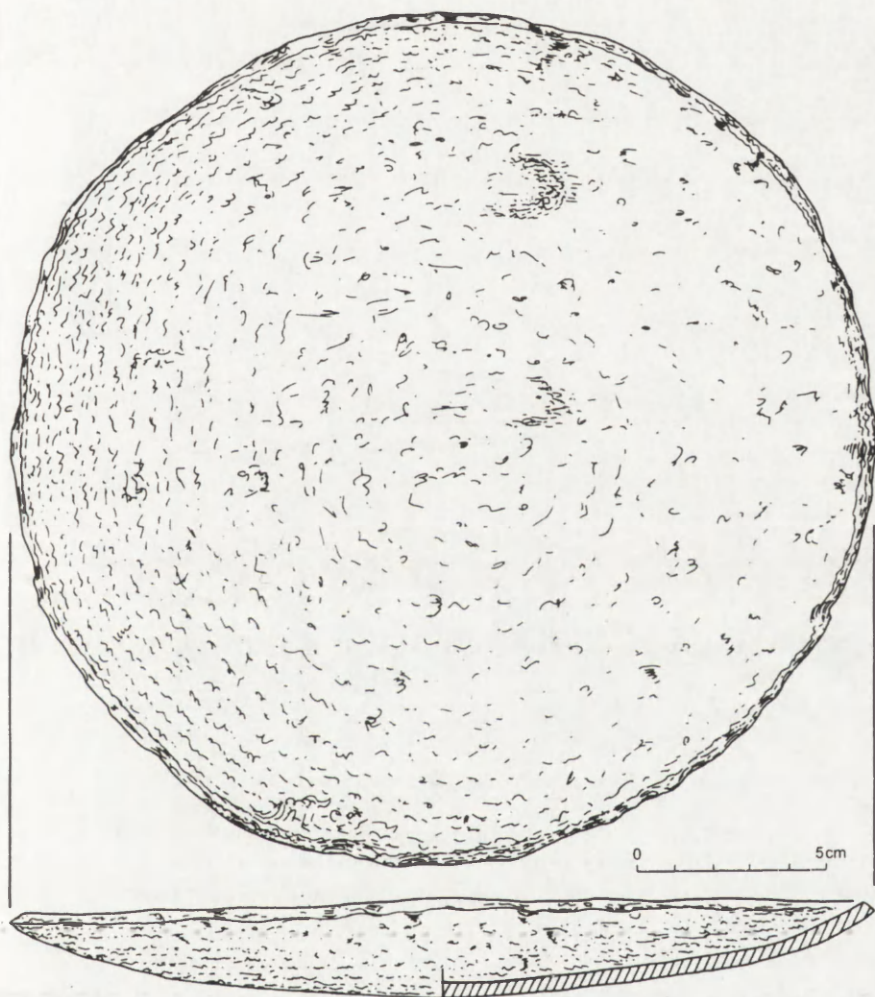


Ryc. 4. Trecza, stan. 2, gm. Sanok. Skarb przedmiotów żelaznych:
a – przed konserwacją, b – po konserwacji. Fot. J. Ginalski.

Fig. 4. Trecza, Site 2, Sanok commune. Hoard of iron artifacts:
a – before conservation, b – after conservation. Photo J. Ginalski.

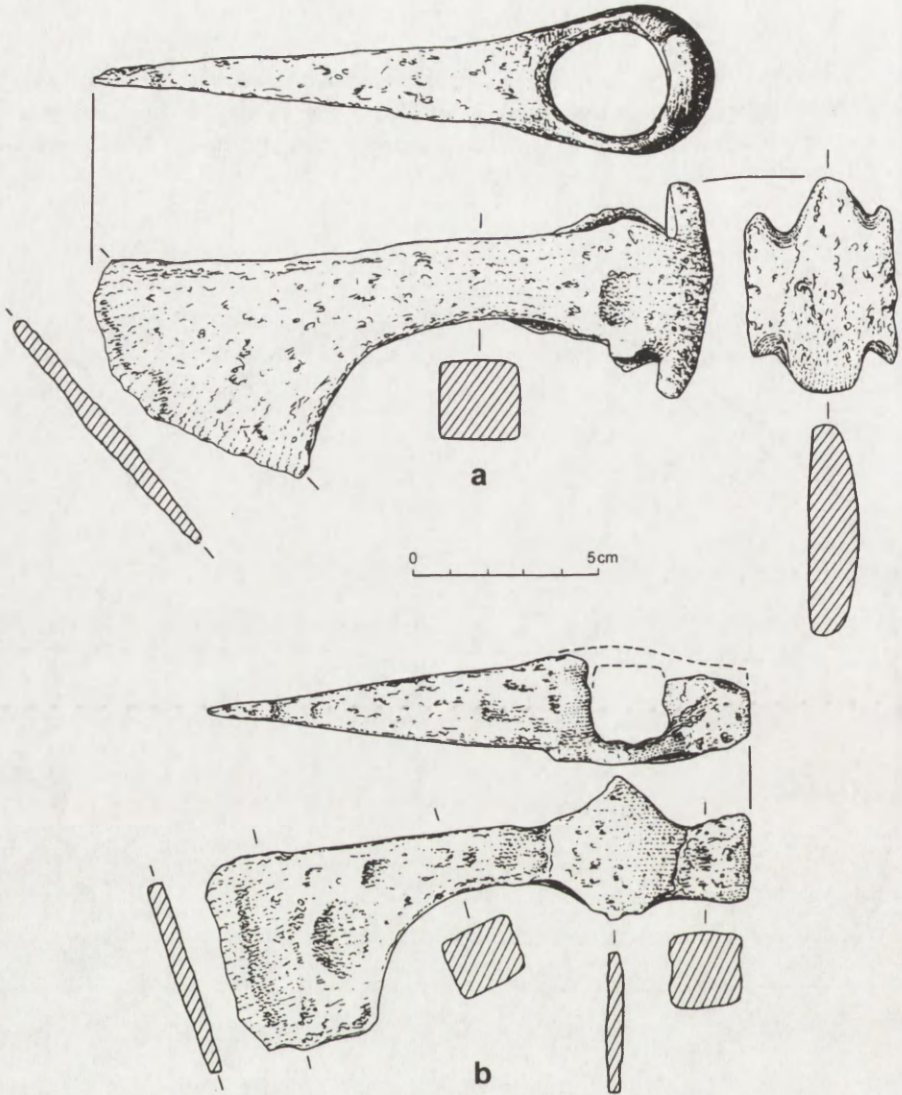
2.1. Opis zabytków

Misa żelazna (ryc. 5) – zachowana w całości; bardzo mocno skorodowana; wykonana z blachy w kształcie płytkiego wycinka kuli; dno niewyodrębnione; brzegi częściowo zniszczone przez korozję, pierwotnie najprawdopodobniej skośnie rozklepane. Wymiary: średnica – 22,8 cm; wysokość – 2,7 cm; grubość ścianek – 0,4 cm. Waga – 0,53 kg.



Ryc. 5. Trecza, stan 2, gm. Sanok. Skarb przedmiotów żelaznych: misa. Rys. U. Bąk.

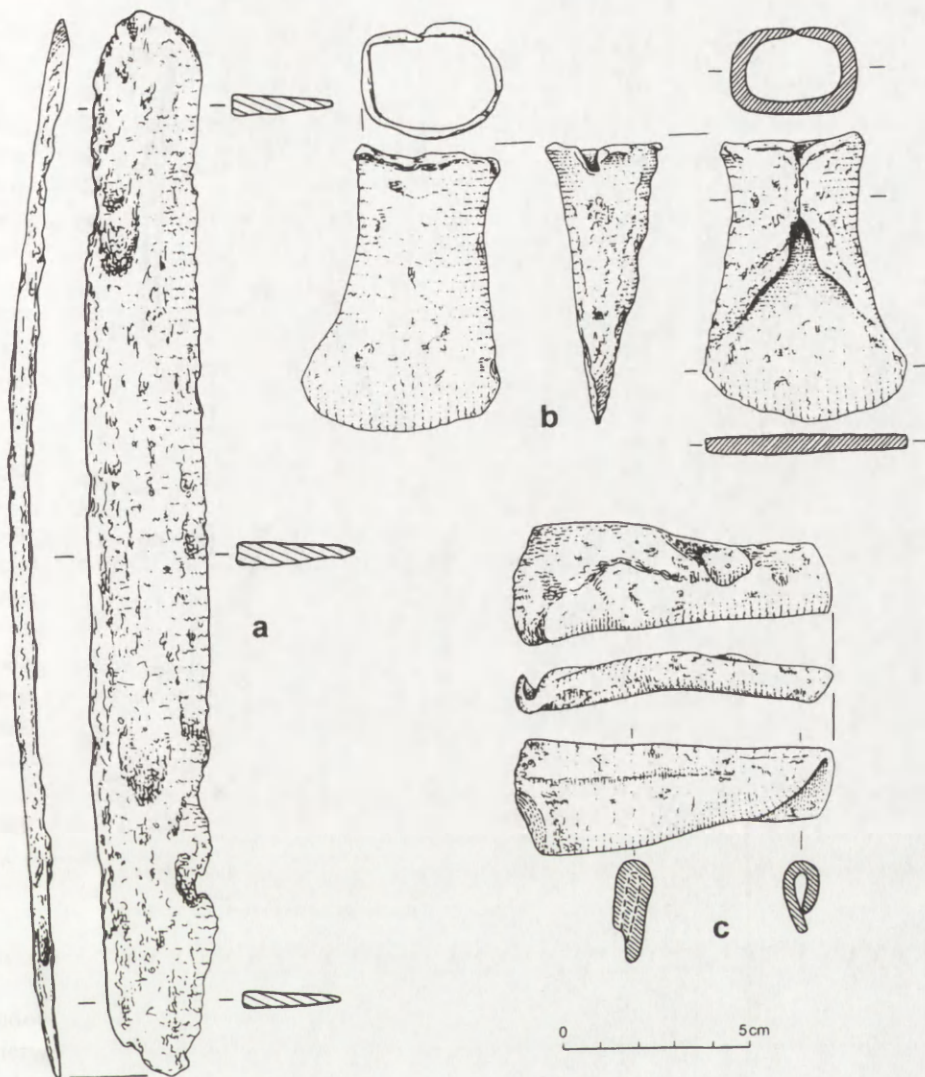
Fig. 5. Trecza, Site 2, Sanok commune. Hoard of iron artifacts: the bowl. Drawn by U. Bąk.



Ryc. 6. Trepcza, stan 2, gm. Sanok. Skarb przedmiotów żelaznych:
a - topór, b - czełkaxc. Rys. U. Bąk.

Fig. 6. Trepcza, Site 2, Sanok commune. Hoard of iron artifacts:
a - the hatchet, b - pickaxe. Drawn by U. Bąk.

T o p ó r żelazny (Ryc. 6a) – zachowany w całości; osada w formie nieregularnego owalu zaopatrzona w niewielkie, częściowo zniszczone wąsy i wyraźny, łukowato ukształtowany kapurek; ostrze asymetryczne, wachlarzowato rozszerzone i podcięte łagodnie ku dołowi; szyjka dość smukła o przekroju kwadratowym, poszerzająca się nieznacznie w kierunku osady i ostrza; osadzenie drzewca w stosunku do topora pod kątem ostrym. Wymiary: długość całkowita – 16,6

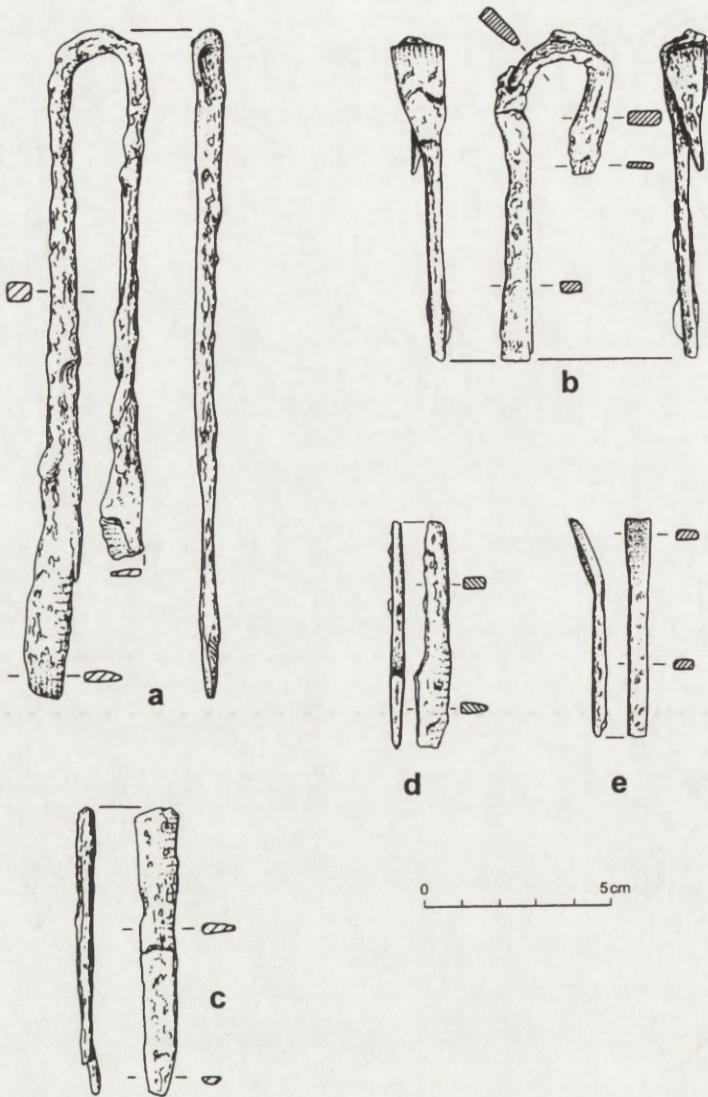


Ryc. 7. Trepcza, stan. 2, gm. Sanok. Skarb przedmiotów żelaznych:
a - fragment półkoska, b - ciosła, c - fragment misy. Rys. U. Bąk.

Fig. 7. Trepcza, Site 2, Sanok commune. Hoard of iron artifacts:
a - fragment of scythe blade, b - picks, c - fragment of the bowl. Drawn by U. Bąk.

cm; największa szerokość ostrza – 7,6 cm; wysokość kapturka – 5,7 cm; zachowana wysokość osady z wąsami – 4,2 cm; wysokość osady bez wąsów – 3,6 cm; szerokość osady: 3,9 cm; wymiary światła osady: 3,1 x 2,7 cm. Waga – 0,40 kg.

T o p ó r żelazny – c z e k a n (ryc. 6b) – zachowany prawie w całości; osada czworokątna(?), częściowo uszkodzona, pierwotnie z wyraźnymi, dużymi wąsami; obuch ukształtowany w formie



Ryc. 8. Trepcza, stan 2, gm. Sanok. Skarb przedmiotów żelaznych: fragmenty dwóch par nożyc.
Rys. U. Bąk.

Fig. 8. Trepcza, Site 2, Sanok commune. Hoard of iron artifacts: fragments of two pairs of scissors. Drawn by U. Bąk.

czworobocznego, tępo uciętego, lekko rozszerzającego się przy końcu młotka; ostrze dość wąskie, proste, lekko ścięte w dolnej części, z zaznaczoną i wyraźnie podciętą tzw. brodą; szyjka stosunkowo krótka, wąska, o przekroju prostokątnym, poszerzająca się jednostronnie w kierunku ostrza; osadzenie drzewca w stosunku do topora pod kątem prostym. Wymiary: długość całkowita – 14,4 cm; największa szerokość ostrza – 5,3 cm; szerokość brody – 3 cm; zachowana wysokość osady

z wąsami – 3,8 cm; długość młotka – 1,8 cm; maksymalna wysokość młotka – 2,3 cm; przybliżone wymiary światła osady: 2 x 2 cm. Waga – 0,17 kg.

C i o s ł a żelazna (ryc. 7b) – zachowana w całości; stosunkowo niewielka, krępa; tulejka słabo wyodrębniona od ostrza, lekko przewężona w części środkowej, o skrzydełkach dochodzących do siebie; przekrój poprzeczny u wylotu tulejki zbliżony do prostokąta z zaokrąglonymi narożnikami; ostrze łukowate, krótkie, lekko asymetryczne, w przekroju poprzecznym tworzące linię prostą. Wymiary: długość całkowita – 7,5 cm; długość ostrza – ok. 2 cm; szerokość ostrza – 5,3 cm; długość tulejki – ok. 5 cm; wymiary otworu u wylotu tulejki – 2,5 x 1,8 cm. Waga – 0,075 kg.

P ó ł k o s e k żelazny (ryc. 7a) – bardzo mocno skorodowany; zachowane jedynie fragment brzeszczotu; brzeszczot lekko, łukowato wygięty w płaszczyźnie pionowej; kołec odłamany. Wymiary: długość – 28,5 cm; maksymalna szerokość – 3,1 cm; szerokość grzbietu brzeszczotu – 0,4 cm. Waga – 0,055 kg.

N o ż y c e żelazne (ryc. 8a) – mocno uszkodzone przez rdzę, zachowane w dwóch fragmentach; samodzielne; kabłąk kolisty, wykonany z pręta o przekroju kwadratowym (?); ramiona kabłąka długie, zakończone brzeszczotami; końcowy fragment jednego brzeszczotu niezachowany, drugi – odłamany (ryc. 8c). Wymiary: zachowana długość ramion kabłąka z fragmentami brzeszczotów: 18,0 cm i 13,7 cm (ryc. 8a); długość odłamanego brzeszczotu – 7,9 cm (ryc. 8c); maksymalna szerokość brzeszczotów – 1,1 cm; szerokość grzbietu – 0,3 cm; wymiary przekroju pręta – 0,6 x 0,5 cm. Waga obydwu fragmentów – 0,06 kg.

N o ż y c e żelazne (ryc. 8b,d,e) – zachowane w trzech fragmentach, bardzo mocno skorodowane; samodzielne; kabłąk kolisty, wykonany z rozklepanego pręta o przekroju prostokątnym; ramiona kabłąka zakończone brzeszczotami, z których zachował się jedynie niewielki fragment jednego z nich (ryc. 8d). Wymiary: zachowana długość fragmentów – 8,9 cm (ryc. 8b), 6,2 cm (ryc. 8d), 5,9 cm (ryc. 8e); szerokość brzeszczotu – 0,9 cm. Waga trzech fragmentów: 0,025 kg.

Fragment przedmiotu żelaznego, najpewniej drugiej m i s y (ryc. 7c) – zachowany niewielki fragment partii brzegowej, wtórnie zgięty. Wymiary: długość – 8,4 cm; maksymalna szerokość – 3,0 cm, grubość ścianek – 0,3 cm; przypuszczalna średnica – 22,0 – 23,0 cm. Waga – 0,075 kg.

2.2. A n a l i z a m a t e r i a ł u

Wszystkie zabytki wchodzące w skład skarbu żelaznego, mimo iż były mocno skorodowane, a niektóre z nich przetrwały jedynie we fragmentach, zachowały jednak swoją pierwotną formę³. O ile pozwoliło to na przeprowadzenie ich w miarę pełnej analizy typologicznej, o tyle określenie przynależności chronologicznej sprawiło już pewne problemy. Wszystkie przedmioty są bowiem formami pospolitymi, o szerokich ramach czasowych, zostały ponadto wydobyte bez kontekstu kulturowego, zalegały bowiem bezpośrednio w gliniasto-kamienistym calcu. Datowanie ich jest więc możliwe wyłącznie w oparciu o analogie zabytków występujących w podobnych skarbach znajdujących głównie poza obszarem Polski, przede wszystkim na terenie Czech, Moraw i Słowacji (Bartošková 1986). Na naszych ziemiach znane jest tylko jedno tego typu znalezisko, mianowicie skarb 28 przedmiotów żelaznych z osady wczesnośredniowiecznej w Nowej Hucie – Mogile (Hachulska-Ledwos 1959/1960; 1971).

³ Konserwację wszystkich zabytków wykonał mgr Marcin Biborski z Instytutu Archeologii UJ, któremu w tym miejscu składam serdeczne podziękowania.

M i s y, czy też miski żelazne typu śląskiego, należą niewątpliwie do znalezisk wyjątkowych na terenie Małopolski. Zabytki tego rodzaju znajdowane zarówno w skarbach jak i pojedynczo na osadach, znane są głównie z terenu Śląska, Wielkopolski, Moraw, Czech, Ukrainy, Meklemburgii i dorzecza Szprewy (Parczewski 1988, 94; Poleski 1992, 41; Hachulska-Ledwos 1959/1960, 257). Wszystkie misy mają niemalże identyczny, talerzowaty kształt, niemożliwe jest więc ich zróżnicowanie typologiczne. Wykuwano je z dość grubej blachy żelaznej w formie płytkiego wycinka kuli, brzegi ich były skośnie rozklepane, często pogięte, lub mocno skorodowane. Egzemplarz z Trepczy (ryc. 5) zachował się w całości, chociaż był praktycznie pozbawiony rdzenia żelaznego. W skład skarbu wchodził również fragment zgiętej blachy żelaznej, będącej najprawdopodobniej częścią brzegową drugiej misy typu śląskiego (ryc. 7c). Zabytki te nie posiadają waloru niezależnego wyznacznika chronologicznego, datowanie ich sprawia znaczne trudności z uwagi na fakt, iż występują w niedostatecznej ilości zespołów zwartych, zawierających zabytki w miarę precyzyjnie datujące (Poleski 1992, 41). Ich ramy chronologiczne są bardzo szerokie i zamykają się w okresie od VII do początku XI w. (Parczewski 1988, 94). Misy pochodzące z terenu Śląska oraz Wielkopolski datowano przeważnie na okres od X do XI w. (Hachulska-Ledwos 1959/1960, 257), z obszaru Czech i Słowacji natomiast – na okres przedwielkomorawski i początek okresu wielkomorawskiego (Bartošková 1986, 94). Zabytki trepczańskie należy bez wątpienia rozpatrywać w kontekście znalezisk zwartych, w tym przypadku stosunkowo nielicznych skarbow przedmiotów żelaznych zawierających misy i występujących głównie na terenie Moraw. Misy typu śląskiego znaleziono tam jedynie w trzech zespołach: dwóch z okresu przedwielkomorawskiego (Ivanovice, okr. Vyškov i Kúty Čepangát I, okr. Senica) i jednym z okresu wielkomorawskiego (Pohansko II, okr. Břeclav). Analogiczna misa wystąpiła również w skarbie wielkomorawskim na terenie północnych-zachodnich Czech, w miejscowości Prachov, okr. Jičín (Bartošková 1986, 20, 22, 41, 49, ryc: 7B:4; 8B:1; 14:9–11; tabl. IV:4).

Problemem otwartym pozostaje nadal funkcja tego rodzaju zabytków. Trudno bowiem jednoznacznie rozstrzygnąć, czy misy żelazne były tylko i wyłącznie naczyniami i spełniały funkcję „kuchenną”, czy też pełniły rolę pieniądza przedmiotowego, podobnie jak nie budzące już chyba żadnych zastrzeżeń grzywny siekieropodobne (Burkowa 1948, 150–151; 161; Wachowski 1981, 168–169; Parczewski 1988, 94). Hipotezy powyższe nie wykluczają się jednak wzajemnie, to znaczy przedmioty te służyć mogły zarówno do codziennego użytku, jak i być prymitywną formą pieniądza pozamonetarnego (Poleski 1992, 41). Sądzi się również, że pierwotnie misy typu śląskiego spełniały funkcję naczyń, z czasem zaczęto je gromadzić i deponować w jednorodnych skarbach jako rodzaj płacideł – jak w przypadku Dolnego Śląska, skąd rozprzestrzeniły się na inne tereny, nie tracąc przy tym charakteru przedmiotów codziennego użytku (Wachowski 1981, 169). Należy podkreślić, iż mimo bardzo długiego okresu ich występowania, praktycznie nie zmieniły swojej formy.

T o p o r y wchodzące w skład skarbu reprezentują dwie różne odmiany tej kategorii broni. Topór większy nie ma dokładnego odpowiednika w istniejących klasyfikacjach (ryc. 6a). Najbardziej zbliżony jest do typu Va toporów z „brodą” według podziału A. Nadolskiego (Nadolski 1954, 45, tabl. XVII: 2–4), do typów IIICb i IVCa w klasyfikacji

A. Bartoškovéj (Bartošková 1986, 78–79, ryc. 1) i typu III w typologii sporządzonej przez A. Kirpičnikova (Kirpičnikov 1966, 30, ryc. 6). Topory, podobnie jak i misy, nie są ścisłymi wyznacznikami chronologicznymi, reprezentują formy na ogół długoczasowe (Poleski 1992, 16–17). Mimo, iż nierzadko występują one w zespołach zwartych, to datowanie ich nastęrcza spore trudności, zwłaszcza gdy nie towarzyszą im zabytki “czułe” chronologicznie. Nadolski uważa, że topory upowszechniły się na ziemiach polskich dopiero w X w., a swój typ Va datuje dopiero na XI w. (Nadolski 1954, 45). Nieco wcześniej chronologię tej odmiany toporów określił Kirpičnikov, umieszczając je w przedziale od X do początków XI w. (Kirpičnikov 1966, 30, ryc. 6) Trudno jednak wykluczyć, że topory mogły pojawić się – przynajmniej w Małopolsce – już w IX w. jako wynik oddziaływania na te tereny państwa wielkomorawskiego (Wachowski 1981, 154–156). Topór z Trepczy zbliżony jest do niekompletnego okazu z Krakowa, Nowej Huty – Mogiły, stan. 1, który wystąpił w skarbie znalezionym w jamie 61/58 (Hachulska-Ledwos 1971, 104–106, tabl. LXI:4). Egzemplarz z Nowej Huty miał wprawdzie uszkodzone ostrze, ale zarówno uformowanie osady z wąsami, kapturka oraz stosunkowo wąskiej szyjki przechodzącej w poszerzające się ku dołowi ostrze, było niemalże identyczne jak u okazu z Trepczy. W zespole tym znajdowała się między innymi ostroga datowana na 2 poł. IX w. (Dąbrowska 1973, 43). Bardzo podobne formy toporów znalezione zostały w skarbach przedmiotów żelaznych na terenie Moraw i Słowacji. Najbliższą analogią zabytku z Trepczy jest topór typu IVCa z Mikulčic I, okr. Hodonín, występujący w dużym skarbie narzędzi datowanym stratygraficznie na 2 poł. IX lub początek X stulecia (Bartošková 1986, 25–26, 79, ryc. 9:31). Zbliżony kształt ma także okaz typu IIICb ze skarbu w Žitavskéj Tôni, okr. Komárno, pochodzący najpewniej z początku 2 poł. IX w. (Bartošková 1986, 78–79, ryc. 19C:7).

Drugi topór ze skarbu w Trepczy (ryc. 6b) jest formą, której obuch zakończony jest czworokątnym w przekroju młotkiem, co pozwala zaliczyć go w klasyfikacji A. Nadolskiego do niezbyt licznej grupy czekanów typu Id z podciętą “brodą”, datowanego przez tego badacza na X w. Uważa on również, że czekany te pojawiły się na naszych ziemiach w wyniku kontaktów z Morawami. Interesującym jest, że czekany takie znalezione zostały na obszarze Polski środkowej, a nie na południu kraju (Nadolski 1954, 41–42, tabl. XIII:1,3). A. Kirpičnikov tego rodzaju topory umieszcza wyłącznie na przestrzeni XI w. określając je jako typ IA (Kirpičnikov 1966, 30, ryc. 6). Bartošková natomiast, zalicza podobne okazy występujące w skarbach narzędzi żelaznych na terenie Czech i Słowacji do swoich typów, IVAa i IVAb (Bartošková 1986, 6, ryc. 1). Jedną z analogii analizowanego czekana jest tutaj topór typu IVAa wchodzący w skład wyżej wymienionego, licznego skarbu żelaznego z Mikulčic I, okr. Hodonín, w którym wystąpił także egzemplarz będący odpowiednikiem pierwszego topora trepczańskiego (Bartošková 1986, 26–27, ryc. 9:24). Kolejnym odpowiednikiem czekana z Trepczy jest topór typu IVAb, odkryty na terenie Słowacji w miejscowości Vršatecké Podhradie, okr. Povážská Bystrica. Skarb, w którym go znaleziono, wydatowany został na koniec IX i początek X w., czyli podobnie jak znalezisko z Mikulčic. Nieco wcześniejszą metrykę ma być może mocno zniszczony egzemplarz, najprawdopodobniej również typu IVAb, odkryty na Morawach, w miejscowości Ivanovice, okr. Vyškov (Bartošková 1986, 58–59, 20,

ryc.18B:4; 7B:10). Warto nadmienić, iż we wspomnianym skarbie z Nowej Huty – Mogiły, oprócz fragmentów dwóch toporów, znajdował się również czekan, określony przez autorkę odkrycia kilofem (Hachulska-Ledwos 1971, 106, tabl. LXI:1). Zabytek ten przypomina czekan z Trepczy, ale tylko jeżeli chodzi o ukształtowanie osady zaopatrzony w wyraźne, trójkątne wąsy oraz uformowanie obucha, który zakończony jest prostokątnym w przekroju i poszerzającym się przy końcu, wyodrębnionym młotkiem. Zupełnie inaczej natomiast wygląda zakończenie dłuższej i smukłej szyjki, która nie przechodzi w wyraźne ostrze, ale zwęża się w tępy szpic wykazujący ślady silnego starcia. Czekan z Nowej Huty – Mogiły nie ma swojego odpowiednika w istniejących klasyfikacjach tej kategorii zabytków.

C i o s ł a żelazna (ryc. 7b) należy do form krępych, o krótkim, słabo wyodrębnionym od tulejki ostrzu. W skarbie z Nowej Huty – Mogiły znaleziono 5 tego typu narzędzi, były to jednak egzemplarze smukłe i ciosła z Trepczy nie znajduje miejsca w przeprowadzonym przez R. Hachulską-Ledwos podziale (Hachulska-Ledwos 1971, 104–105, tabl. LXIII:1–5). Ciosły są zabytkami, które niezbyt często występowały we wczesno-średniowiecznych skarbach narzędzi żelaznych na terenie Czech i Słowacji, przy czym ilość ich wyraźnie wzrasta w okresie wielkomorawskim (Bartošková 1986, 112–113). Ciosła z Trepczy o lekko asymetrycznym ostrzu wydaje się być formą dość archaiczną, najbardziej zbliżoną do tego typu narzędzia znalezione w skarbie przedwielkomorawskim w Brankovicach, okr. Vyškov (Słowacja), datowanym na okres VIII – IX w. oraz do ciosły ze skarbu odkrytego w miejscowości Moravský Ján, okr. Senica (Słowacja), pochodzącego z tego samego okresu (Bartošková 1986, 10, ryc. 3:9; 34, ryc. 12:22). Narzędzie z Trepczy różni się od wymienionych egzemplarzy jedynie tym, że skrzydełka tulejki dochodzą tutaj do siebie, a u przytoczonych analogii tulejka jest otwarta.

Fragment brzeszczotu żelaznego pochodzi najpewniej z p ó ł k o s k a należącego do typu o prostym ostrzu (ryc. 7a). Narzędzia tego rodzaju znajdowano w skarbach na terenie Czech i Słowacji, gdzie pojawiły się już w okresie przedwielkomorawskim, liczniej występowały w okresie wielkomorawskim, z reguły po kilka sztuk i prawie zawsze w towarzystwie bardziej popularnych sierpów. Były formą długoczasową, dość jednorodną, chociaż spotykano też egzemplarze o ostrzu zakrzywionym. Rozróżnienie to nie miało jednak waloru chronologicznego, gdyż półkoski te współwystępowały w zespołach zwartych z egzemplarzami o brzeszczocie prostym. Półkoski podobne do okazu z Trepczy stwierdzono w następujących miejscowościach: Mikulčice I, III; Plužná, okr. Mladá Boleslav; Semice, okr. Nymburg – Czechy; Gajary – Pustatina Vrablicova II, okr. Bratislava; Kúty Čepangát II, okr. Senica; Vršatecké Podhradie, okr. Povážská Bystrica; Žabokreky I, II, okr. Topoľčany – Słowacja (Bartošková 1986, 68, 112–113). Ten rodzaj narzędzi rolniczych znajdowano także stosunkowo często we wczesno-średniowiecznych skarbach żelaznych na terenie Bułgarii, Rumunii i byłej Jugosławii (Kurnatowska 1977, 107).

Para jednodzielnych n o ż y c żelaznych, zachowanych we fragmentach (ryc. 8), należy do tej kategorii zabytków, którą bardzo rzadko spotyka się w skarbach przedmiotów żelaznych. W skarbie z Nowej Huty – Mogiły wystąpiło jedno tego typu znalezisko (Hachulska-Ledwos 1971, 115, tabl. LXIV:2), podobnie jak w zespole datowanym na

okres wielkomorawski w Mikulčicach II. Z parą nożyc spotykamy się tylko w skarbie z okresu przedwielkomorawskiego odkrytego na terenie Słowacji w miejscowości Gajary – Pustatina Vrablicova II, okr. Bratislava (Bartošková 1986, 88, ryc. 10B:34; 5:17,18).

3. DEPOZYT NARZĘDZI ROLNICZYCH

Drugi skarb, czy też raczej niewielki depozyt narzędzi rolniczych, odkryto 50 metrów na południe od ostatniej – czwartej linii umocnień grodziska, poniżej miejsca znalezienia skarbu przedmiotów żelaznych (ryc. 2b, 3b). Znaleździło to zalegało również na niewielkiej, zaledwie kilkunastocentymetrowej głębokości, w lekko spiaszczonym, gliniastym calcu przemieszanym z drobnymi kamieniami piaskowcowymi. Także i w tym przypadku nie stwierdzono w miejscu jego odkrycia śladów obiektu, czy też pozostałości warstwy kulturowej. W skład depozytu wchodziły dwa położone obok siebie narzędzia rolnicze – radlica i krój płużny (ryc. 9).

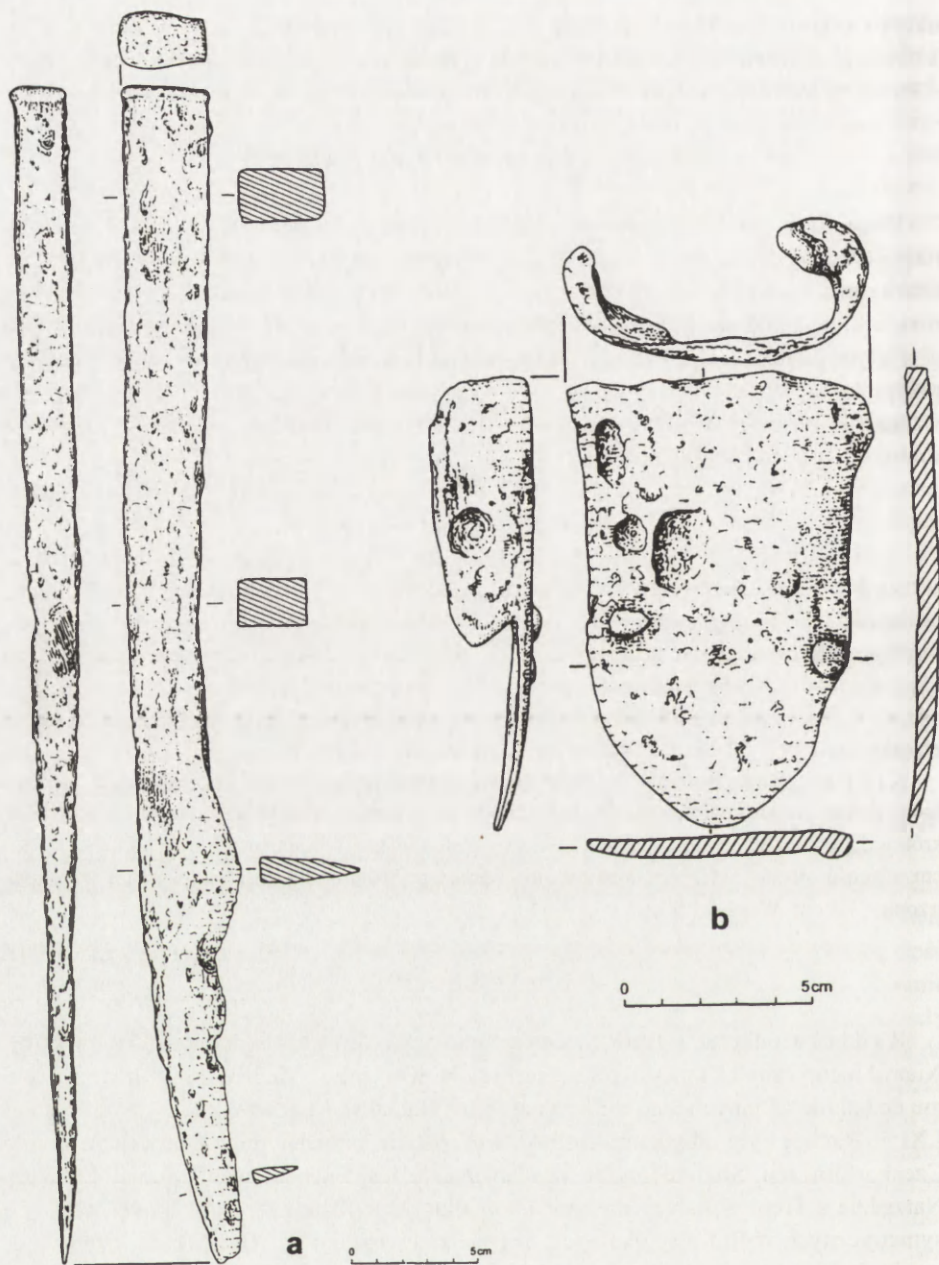
3.1. Opis zabytków

Radlica żelazna (ryc. 9b) – zachowana w całości: krępa; ostrze krótkie, niewyodrębnione od tulejki, symetryczne, lekko podgięte do góry, wykazujące ślady zużycia; tulejka szeroka, zwężająca się równomiernie w kierunku ostrza, jedno ze skrzydełek częściowo zniszczone przez rdzę, drugie dość mocno zagięte do wnętrza. Wymiary: długość całkowita – 11,8 cm; długość ostrza – 5,2 cm; maksymalna szerokość ostrza – 6,5 cm; długość tulejki – 6,6 cm; maksymalna szerokość tulejki – 7,2 cm; minimalna szerokość tulejki – 6,5 cm. Waga – 0,17 kg.

Krój płużny (ryc. 9a) – dobrze zachowany; trzon prosty, bardzo długi, masywny, o przekroju prostokątnym, zwężający się nieznacznie w kierunku ostrza; ostrze wyodrębnione, dość krótkie, łagodnie, łukowo wygięte, częściowo skorodowane. Wymiary: długość całkowita – 46,3 cm; długość ostrza – 15,5 cm; maksymalna szerokość ostrza – 3,8 cm; maksymalna szerokość trzonu – 3,3 cm. Waga – 1,2 kg.

3.3. Analiza materiału

Radlica odkryta w Trepczy reprezentuje typ o ostrzu krótkim i szerokim (ryc. 9b). Niemal identyczny okaz wystąpił w skarbie z Nowej Huty – Mogiły, gdzie towarzyszyło mu dodatkowo 7 innych tego rodzaju narzędzi (Hachulska-Ledwos 1971, 109, 204, tabl. LXI:5). Radlice były zabytkami stosunkowo często deponowanymi w skarbach na terenie Czech i Słowacji. Stwierdzono je aż w dwunastu zespołach w liczbie ponad 20 sztuk. Narzędzie z Trepczy należy do typu IA według klasyfikacji A. Bartoškowej, czyli do symetrycznych radlic pięciokątnych, niewielkich rozmiarów (Bartošková 1986, 7–8, ryc.2). Dokładnymi analogiami zabytku z Trepczy są radlice odkryte w dwóch skarbach z Ivanowic, okr. Vyškov (Czechy) i z miejscowości Moravský Ján, okr. Senica (Słowacja). Obydwa te zespoły datowane są ogólnie na okres przedwielkomorawski (Bartošková 1986, 68–69, ryc.7B:7; 12:20). Kształt i wielkość radlic nie ma jednakże znaczenia w zakresie różnicowania chronologicznego, formy krępe współwystępują bowiem



Ryc. 9. Trepcza, stan 2, gm. Sanok. Depozyt narzędzi rolniczych:
a - krój płużny, b - radlica. Rys. U. Bąk.

Fig. 9. Trepcza, Site 2, Sanok commune. Deposit of agriculture tools:
a - plow blade, b - the coulter. Drawn by U. Bąk.

w tych samych zespołach z okazami smukłymi, a symetryczne z asymetrycznymi. Radlice spotyka się również na Słowiańszczyźnie południowej, gdzie stanowią między innymi wyposażenie wczesnośredniowiecznych skarbów narzędzi żelaznych pochodzących z okresu od IX do XI w. (Kurnatowska 1977, 107).

K r ó j p ł Ź n y należy do form długich, smukłych, o wyraźnie wyodrębnionym od trzonu ostrzu (ryc. 9a). Narzędzia tego typu, podobnie jak i radlice, nie mają waloru wyznaczników chronologicznych, ich forma jest długoczasowa i bardzo mało zróżnicowana. Występują w skarbach przedmiotów żelaznych w Czechach i na Słowacji w towarzystwie radlic, od których są nieco mniej popularne, ale także bez nich, jako znaleziska pojedyncze lub podwójne (Bartošková 1986, 70, 112–113). Znajdowane były także w skarbach żelaznych na terenie Bułgarii i Rumunii, gdzie były niemalże o połowę mniej liczne niż radlice (Kurnatowska 1977, 107). Zespół z Nowej Huty – Mogiły nie zawierał tego rodzaju narzędzi. Egzemplarze najbardziej zbliżone do okazu z Trepczy znaleziono w czterech skarbach żelaznych datowanych na okres wielkomorawski na terenie Słowacji, w miejscowościach: Vršatecké Podhradie, okr. Považská Bystrica; Zádíel, okr. Košice; Žabokreky I, okr. Topoľčany i Žitavská Tôň, okr. Komárno (Bartošková 1986, 58–61, 64, ryc. 18B:12; 19A:2; 19B:6; 19C:3).

4. ANALIZA METALOGRAFICZNA

Badaniom metalograficznym poddano w sumie 6 zabytków: dwa topory, ciosę i fragment półkoska ze skarbu przedmiotów żelaznych oraz radlicę i krój płuźny wchodzące w skład depozytu narzędzi rolniczych⁴. Analizę wykonano nie tylko w odniesieniu do części pracujących, w tym przypadku ostrzy, ale również pobrano próbki z innych partii badanych przedmiotów. Wszystkie zabytki zostały wykonane z żelaza dymarkowego, a technologia ich wykonania była bardzo zróżnicowana.

Topór 1 (ryc. 6a) składa się z trzech kawałków metalu o różnej twardości. Rdzeń stanowi miękkie żelazo fosforowe, powierzchnie natomiast są twarde, wykonane ze stali nierównomiernie nawęglonej. Struktura części zewnętrznych jednoznacznie wskazuje na ich intencjonalne nawęglanie i hartowanie. Zawartość węgla mieści się w granicach od 0,7 do 1,2%. Topór 2 – czekan (ryc. 6b) wykuty został natomiast z dwóch kawałków tego samego metalu – żelaza fosforowego. Złożoną technikę wykonania wykazuje ciosła (ryc. 7b), którą odkuto z dwóch rodzajów stali. Ostrze ma budowę trójwarstwową, przy czym rdzeń wykonany został ze stali twardej zawierającej nawet do 0,7% C. Okładziny ostrza są bardziej miękkie, gdyż wykonano je z żelaza o strukturze ferrytyczno-perlitycznej, o zawartości węgla od 0,1 do 0,3%. Brzeszczot półkoska (ryc. 7a) wykuto ze stali nierównomiernie nawęglonej o podwyższonej zawartości fosforu. W strukturze ostrza obserwuje się porowatość materiału wynikającą zapewne z przekucia. Nie-skomplikowaną budowę wykazuje również radlica (ryc. 9b) składająca się ze stali

⁴ Analiza metalograficzna została wykonana przez inż. Janusza Stępińskiego z Instytutu Metalurgii Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie. Szczegółowe omówienie jej wyników będzie przedmiotem odrębnego opracowania.

miękkiej, nierównomiernie nawęglonej, o strukturze zmieniającej się od ferrytycznej do ferrytyczno-perlitycznej, o zawartości 0,1% C. Krój płuzny (ryc. 9a) wykonano już w sposób bardziej złożony, z kilku kawałków różnego materiału. Warstwy żelaza fosforowego połączono na przemian z warstwami stali miękkiej o strukturze ferrytyczno-perlitycznej o zawartości węgla od 0,1 do 0,2%.

Badane metaloznawczo przedmioty wykazują, iż techniki kowalskie zastosowane przy ich wyrobie były wysoko rozwinięte. Dotyczy to przede wszystkim sposobu wykonania jednego z toporów, ciosły i kroju płuznego. Wytwórcy tych narzędzi rozróżniali metal twardy i miękki, potrafili go połączyć ze sobą, znali takie zabiegi jak nawęglanie czy obróbka cieplna.

Niestety, stan analiz metalograficznych jest ciągle niezadowolający, badaniom takim poddano niewiele zabytków wczesnośredniowiecznych z terenu państwa wielkomorawskiego i Bułgarii. Z. Kurnatowska dokonując – siłą rzeczy pobieżnej i niepełnej – analizy technologicznej kowalstwa w IX i X w. uważa, że narzędzia rzemieślnicze wykonywane były z reguły dużo staranniej niż rolnicze. W pierwszym przypadku często stosowano przy ich wyrobie techniki pakietowania, nawęglania i obróbki cieplnej, w drugim zaś, rezygnowano zwykle z zabiegów utwardzających.

Badaczka ta wykazuje również podstawową różnicę pomiędzy kowalstwem bułgarskim a wielkomorawskim polegającą na tym, że to ostatnie dość często stosowało dwu- lub trójwarstwowe zgrzewanie żelaza i stali, podczas gdy w przypadku zabytków bułgarskich rozwiązanie takie spotyka się sporadycznie (Kurnatowska 1977, 109, 111). Zastosowanie techniki zgrzewania nakładek stalowych u niektórych zabytków z Trepczy, potwierdza niejako słuszność powyższego stwierdzenia.

5. PODSUMOWANIE

Dwa skarby wczesnośredniowiecznych przedmiotów żelaznych z Trepczy należą do odkryć wyjątkowo rzadkich na ziemiach polskich. Jedynym jak do tej pory znaleziskiem tego typu, był skarb odkryty w 1958 roku w zespole osadniczym na terenie Krakowa, Nowej Huty – Mogiły, stan. 1. Zawierał on aż 28 wyrobów żelaznych reprezentujących różne kategorie narzędzi i uzbrojenia. Były to narzędzia rolnicze (8 radlic, sierp), ciesielskie (5 ciosel, skoblica, dłuto, kilof?), przedmioty użytku domowego (misa, klucz, nożyce, kabłak wiadra, hak) oraz przedmioty związane z uzbrojeniem (2 topory, ostroga). Podobne, choć zdecydowanie mniej liczne i nie tak zróżnicowane kategorie narzędzi i uzbrojenia, wystąpiły w obydwu znaleziskach trepczańskich.

Zespół nowohucki został wydatowany przez autorkę odkrycia na koniec X lub początek XI w. (Hachulska-Ledwos 1971, 258). Tak późne określenie ram chronologicznych skarbu wynikało między innymi z błędnego datowania ostrogi wchodzącej w jego skład, a pochodzącej w istocie z 2 poł. IX w. (Dąbrowska 1973, 43; Poleski 1992, 16). Również znajdującym się w nim toporom i kilofowi (?) niesłusznie przypisano miano wyznaczników chronologicznych, odpowiednio z XI i X w., podczas gdy w rzeczywistości są one w dużej części formami długoczasowymi, "nieczułymi" chronologicznie. Takie datowanie jest w końcu sprzeczne z czasokresem występowania tego rodzaju

zespołów – i to w dużej ilości – na terenie Wielkich Moraw. Zespół z Krakowa, Nowej Huty – Mogiły, stan. 1, można chyba bez obaw łączyć z wpływami idącymi z południa, co potwierdza dodatkowo występująca w jego składzie wspomniana ostroga w typie wielkomorawskim, oraz umieścić go na przestrzeni wieku IX lub przełomu IX i X stulecia (Wachowski 1981, 168).

Obydwa zespoły z Trepczy nie zawierały zabytków dobrze datujących, zostały też odkryte bez jakiegokolwiek kontekstu kulturowego, który pozwoliłby na przybliżone chociaż określenie ich chronologii. Znalaziono je poza obszarem grodziska, na terenie domniemanego podgrodzia, w pobliżu ostatniej linii wałów. W 1996 i 1997 roku prowadzono na majdanie tego obiektu ratownicze badania wykopaliskowe, w wyniku których odsłonięto w jego najwyższej, południowej części, zarysy drewnianego obiektu sakralnego oraz towarzyszące mu cmentarzysko ze schyłkowych faz wczesnego średniowiecza. Zabytki wydobyte w trakcie wykopalisk jednoznacznie wykazują wschodnią proveniencję i wyznaczają dosyć dokładnie horyzont czasowy funkcjonowania świątyni oraz późniejszej nekropolii na okres od XII do połowy XIII w.⁵

Odkryte skarby przedmiotów żelaznych są co najmniej o dwa stulecia wcześniejsze i podobnie jak skarb z Nowej Huty – Mogiły, powiązane ze środowiskiem wielkomorawskim. Przegląd jakościowy zabytków wchodzących w ich skład dowodzi, iż mamy tu do czynienia z bardzo podobnym, lub wręcz identycznym zestawem przedmiotów jakie deponowano stosunkowo często w okresie przedwielkomorawskim, ale przede wszystkim wielkomorawskim, na terenie Czech – głównie Moraw – i Słowacji. Większość z nich pochodzi z VIII – IX stulecia, nierzadko sięgając początku wieku X (Bar-tošková 1986, 4, 105–106). Analiza porównawcza skarbów trepczańskich w aspekcie chronologicznym pozwala stwierdzić, że należy je umieścić w okresie IX w., raczej w drugiej jego połowie, nie wykluczając możliwości ich zdeponowania również na początku X stulecia, przynajmniej jeżeli chodzi o liczniejszy skarb przedmiotów żelaznych.

Trudno raczej przypuszczać aby obydwa znaleziska stanowiły pierwotnie jedną całość, chociaż obecność narzędzi rolniczych w takich skarbach wcale nie należy do rzadkości. Wystąpiły bowiem od siebie w odległości kilkudziesięciu metrów, do tego skarb przedmiotów żelaznych w całości nakryty był misą. Zarówno jeden jak i drugi zespół odkryte zostały bardzo płytko, w niewielkim zagłębieniu, najprawdopodobniej złożono je bezpośrednio do ziemi. Może to sugerować przypuszczenie, iż przedmioty te ukryto nagle, w obliczu niespodziewanego niebezpieczeństwa, w związku z tym niezbyt starannie. Większość znalezisk tego typu na terenie Czech, Moraw i Słowacji deponowano w podobny sposób, a zdecydowany wzrost ilości skarbów w okresie wielkomorawskim znajdujących na grodziskach, interpretowany jest właśnie jako wynik

⁵ Badaniami kierował autor niniejszego artykułu, a konsultantami naukowymi prac byli prof. dr hab. Michał Parczewski i dr Jacek Poleski z Instytutu Archeologii UJ, na ręce których składam szczerze podziękowania za wszechstronną, systematyczną i nicocenioną pomoc okazywaną tak w trakcie wykopalisk, jak i podczas opracowywania ich wyników. Osobne wyrazy wdzięczności za konstruktywne uwagi dotyczące formy i treści prezentowanego opracowania winien jestem Pani doc. dr hab. Helenie Zoll-Adamikowej.

rosnącej fali niepokoju i zagrożeń pojawiających się w tym czasie (Bartošková 1986, 106–108). Zupełny brak rozpoznania wałów grodziska w Trepczy uniemożliwia na razie określenie momentu ich powstania, a tym samym stwierdzenie, czy w chwili ukrycia skarbów na szczycie wzgórza istniał już gród, czy też miejsce to posiadało jedynie naturalny charakter obronny. Nie wnikając zbyt w czysto teoretyczne rozważania na temat społeczno-ekonomicznej strony ukrycia przedmiotów żelaznych w Trepczy, należy jednakże stwierdzić, że nosiły one ślady wcześniejszego używania, a co za tym idzie nie były chyba towarem przeznaczonym na wymianę, czy też formą tezauryzacji majątku tak jak w przypadku spotykanych w tym czasie skarbów grzywnien siekieropodobnych. Zostały najprawdopodobniej pośpiesznie zdeponowane celem ich powtórnego użycia, do którego jednak – na skutek nieznanych przyczyn – nie doszło. Być może bardziej szczegółowe okoliczności ich ukrycia i inne problemy z tym związane wyjaśnią zaplanowane na najbliższe lata badania wykopaliskowe fortyfikacji grodziska, a przede wszystkim rozpoznanie sytuacji stratygraficznej na domniemanym podgrodziu, gdzie zostały znalezione.

Fakt odkrycia dwóch depozytów trepczańskich o wyraźnie południowych nawiązaniach należy rozpatrywać w końcu, a może przede wszystkim, w kontekście ówczesnej sytuacji politycznej panującej na terenie Małopolski, stanowiącej u schyłku IX w. część tzw. państwa Wiślan. Nie wyklucza się bowiem całkowicie uzależnienia, czy też nawet krótkotrwałego podboju, jeżeli już nie całości, to przynajmniej części terytorium wiślańskiego przez państwo wielkomorawskie (Parczewski 1991, 36; Labuda 1996, 10, 17; Parczewski 1996, 72). Mimo tej powszechnej już w zasadzie, choć nadal głoszonej z wielkim powątpiewaniem hipotezy, brak jak na razie przekonywujących dowodów archeologicznych na potwierdzenie jakiegokolwiek zwierzchnictwa Wielkich Moraw nad tymi ziemiami. Niewykluczone, że znalezisko pary skarbów żelaznych w Trepczy nad Sanem, może w przyszłości stanowić na tym tle istotny przyczynek do choćby częściowego wyjaśnienia tego ciągle nierozwiązanego zagadnienia.

*Państwowa Służba Ochrony Zabytków
Oddział Wojewódzki w Krośnie*

BIBLIOGRAFIA

- Bartošková Andrea
1986 *Slovanské depoty železných předmětů v Československu*, Praha, "Studie Archeologického Ústavu Československé Akademie Věd v Brně" 13.
- Burkova Renata
1948 *Żelazne miski śląskie*, "Z otchłani wieków" 18, s. 150–152.
- Dąbrowska Elżbieta
1973 *Wielkie grody dorzecza górnej Wisły*, Wrocław.

Gajewski Leszek

1959 *Drugie grodzisko w Trepczy, pow. Sanok*, AAC 1, s. 232–238.

1962 *Grodzisko we wsi Trepcza, pow. Sanok*, WA 27, s. 326–327.

Hachulska-Ledwos Renée

1959/1960 *Wczesnośredniowieczny skarb żelazny z Mogiły pow. Kraków*, WA 26, s. 251–260.

1971 *Wczesnośredniowieczna osada w Nowej Hucie – Mogile*, Mat. Arch. NH 3, s. 7–210.

Kirpičnikov A. N.

1966 *Drevnerusskoe oruże, Vyp. 2, Kop'ja, sulicy, boevye topory, bulavy, kisteni IX–XIII vv.*, [w:] *Archeologija SSSR. Svod archeologičeskich istočnikov*, Moskwa.

Kunysz Antoni

1963 *Osadnictwo wczesnośredniowieczne w granicach dawnej ziemi sanockiej, ze szczególnym uwzględnieniem Sanoka, w świetle źródeł archeologicznych*, "Rocznik Województwa Rzeszowskiego" 3, s. 55–104.

1968 *Grodziska w województwie rzeszowskim*, "Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1966", s. 25–87.

Kurnatowska Zofia

1977 *Słowiańszczyzna południowa*, Wrocław.

Labuda Gerard

1996 *Narodziny polsko-ukraińskiej granicy etnicznej – w polskiej historiografii*, [w:] *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*, Rzeszów, s. 9–17.

Nadolski Andrzej

1954 *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź, "Acta Archaeologica Universitatis Lodziensis" 3.

Parczewski Michał

1986 *Stan badań nad grodziskami wczesnośredniowiecznymi we wschodniej części polskich Karpat*, AAC 25, s. 179–205.

1988 *Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych*, Wrocław, "Prace Komisji Archeologicznej" 27.

1991 *Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach*, Kraków.

1996 *Początki sąsiedztwa polsko-rusko-słowackiego w świetle danych archeologicznych*, [w:] *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*, Rzeszów, s. 69–80.

Parczewski Michał, Pohorska-Kleja Elżbieta

1995 *Najdawniejsze dzieje Sanoka*, [w:] *Sanok. Dzieje miasta*, Kraków, s. 45–88.

Poleski Jacek

1992 *Podstawy i metody datowania okresu wczesnośredniowiecznego w Małopolsce*, Kraków.

1996 *Grody plemienne i wczesnopaństwowe w Małopolsce*, [w:] *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*, Rzeszów, s. 109–119.

Wachowski Krzysztof

1981 *Ziemie polskie a Wielkie Morawy. Studium archeologiczne kontaktów w zakresie kultury materialnej*, Prz. Arch. 29, s. 151–197.

JERZY GINALSKI

EARLY MEDIEVAL DEPOSITS OF IRON ARTIFACTS FROM “FAJKA” HILLFORT AT TREPCZA NEAR SANOK

(Summary)

Early Medieval hillfort “Fajka” at Trecza, Sanok community, Krosno province, locates in south-western part of Dynów Foothills, in the area of forested hills on the left bank of San, 429.2 m above sea level, in the most narrow section of the river valley (Fig. 1: 2). The hillfort in question and a nearby hillfort named “Horodna” (Trecza, Site 1 – Fig. 1: 1) with adjacent cremation mound cemetery (Trecza, Site 3 – Fig. 1:3), constitute together an Early Medieval settlement complex unique in southern Poland. Encompassed by four rampart rings it covers the oblong area of ca 4 hectares, orientated N–S (Fig. 2). The “Fajka” hillfort at Trecza has not been excavated so far, not counting small sounding digging on the inner yard in 1958. Chronology of the hillfort is put between 9th and 11th centuries (Parczewski 1986, 186; Poleski 1996, 110–111), and also between 9th and 13th centuries (Kunysz 1968, 76).

In recent years some hillforts on San river have been penetrated by “treasure hunters”. Utilizing metal detectors they obtained numerous metal artifacts, often of great scientific value. It was the reason that in 1996 rescue excavations of the “Fajka” hillfort started. They had been preceded by analysis of aerial photographs that revealed flat area in the southern part of the object – possibly an original fortified *suburbium* (Fig. 3). Following that observation the area to the south of the outermost rampart line was surveyed with metal detector scanning sediments 10–15 cm deep. Recovered artifacts were plotted on detailed hypsometric plan. As a result of that survey a deposit of metal artifacts and agriculture tools was found in the northern part of the inner yard.

The deposit was discovered 10 m south from the fourth hillfort rampart (Fig. 2a, 3a), in virgin clay, 8–12 cm below the surface. In the place of discovery there we not cultural layer or any dug-in pits. The find included 8 iron objects (Fig. 4: a–b). They were: the bowl of the Silesian Type (Fig. 5), two hatchets (Fig. 6), the pick (Fig. 7b), scythe blade fragment (Fig. 7a), fragments of two scissors (Fig. 8), and a small fragment from – probably – another bowl (Fig. 7c). The artifacts were very corroded and stuck together, forming a compact block covered by the bowl set upside down.

Another hoard, or rather small deposit of agriculture tools, was found 50 m to the south from the last (fourth) line of ramparts, slightly below the place of the first deposit (Fig. 2b, 3b). It also lay in the virgin soil, a dozen or so centimeters below the surface. It contained two agriculture tools – the coulter and plow blade (Fig. 9).

The artifacts found in both deposits, although corroded and partly incomplete, preserved their original form and can be subjected to typological analysis. However, due to their common shape lack of cultural context, chronological determination of the find

is a complex question. The dating should be based on analogies from Bohemia, Moravia and Slovakia (Bartošková 1986). In Poland we know only one analogous find – a deposit of 28 iron artifacts from Early Medieval settlement site at Kraków-Nowa Huta, Site 1 (Hachulska-Ledwos 1971). Qualitative inspection of the Trepcza find reveals that it comprise a set of artifacts similar – or even identical – to those often deposited in Great Moravian State on territories of Bohemia, Moravia (most often) and Slovakia (Bartošková 1986, 105–106). Comparative analysis including chronological aspects allows to date the deposit from Trepcza to 9th century – rather in the second half of period, or possibly even to the beginning of 10th century.

Metalographic examination of selected artifacts from both deposits revealed advanced forging techniques utilized during their manufacturing. One of the hatchets, the picks and the plow blade had been forged from steel chunks of various hardness. It proves that manufactures in question were aware of the hardness of raw material, carbonizing and thermal processes.

It is rather improbable that both finds come from one single assemblage, though agriculture tools are by no means uncommon in such deposits. They were found close one to another and one assemblage was completely covered by the bowl. Both were in small depressions just below the surface. These observations suggest that the artifacts might have been hidden hastily and without much of care, possibly in the face of eminent danger. Majority of finds of that type in Bohemia, Moravia and Slovakia we deposited in similar way. During the period of Great Moravian State the increased number of hoards in hillforts is being explained as a result of increasing uneasiness of these times (Bartošková 1986, 106–106). Avoiding purely theoretical speculations on socio-economic aspects of deposits from Trepcza we assume, that the artifacts – as being utilized before their deposition – had not been intended for trade or thesaurization, as it was in the case of hoards of hatchet-like iron bars. They were hastily hidden with intent of prompt recovery and further utilization. For some unknown reasons the artifacts has never been recovered. Maybe excavations of the hillfort defenses and stratigraphic observation of the *suburbium*, programmed in following years, will give us more information concerning the finds.

Discovering in Trepcza two deposits with clear southern connotation should be viewed within the context of contemporary political situation of Little Poland. At the end of 9th century this territory was a part of the so called Vistulian State. We cannot exclude that at least a part of that state became subdued, or possibly conquered, by the Great Moravian State. Despite growing popularity of this hypothesis – still not commonly accepted – we do not have any decisive archaeological evidences of Great Moravian rule over territories in question. Two deposits of iron artifacts from Trepcza on San can contribute to studies on this still open question.

Translated by Jerzy Kopacz

